

En kort introduksjon
til korstogene

Pål Berg Svenungsen

En kort introduksjon til korstogene

ÇAPPELEN DAMM AKADEMISK

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo 2020

ISBN 978-82-02-68314-6

1. utgave, 1. versjon, 2020

E-boka tilsvare 1. utgave av papirboka, utgitt 2020

Elektronisk tilrettelegging: [Bøk Oslo AS](#)

Omslagsdesign: Kristin Berg Johnsen

Sats: [Bøk Oslo AS](#)

Karttegner: Tom Therkildsen

Bildehenvisninger: Bilde 1, 2, 3 og 6: Wikipedia. Bilde 4: Wikimedia Commons. Bilde 5: Britannica.com. Bilde 7: Foto: Album/NTB.

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med forlaget er enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

www.cda.no

akademisk@cappelendam.no

Framstilling av Clermont-konsilet i 1095, fra *Livre des Passages d'Outre-mer* (ca. 1474).

Innhold

Innledning	11
Kildematerialet	14
Mål og mening.....	14
Strukturen i boka	16

Kapittel 1

Hva var korstogene?	19
En ny vei til frelse.....	20
Ulike ting for ulike mennesker til ulike tider	21
Nummerering av korstog?.....	23
Begrebsbruken i kildene fra middelalderen	24
Den historiografiske tradisjonen.....	26
Bakgrunn og opphav	28
Motivasjon – hvorfor dro folk på korstog?	34
Grådighet eller proto-kolonialisme?.....	34
Religion og ideologi.....	36
Korstogsavlaten	37
Vil du lese mer?	39

Kapittel 2

Hvor og når foregikk korstogene?	41
Det første korstoget (1095–1099)	43
Peter Eremiten og folkekorstoget.....	44
Hovedhæren: fyrstekorstoget	46
Suksessfaktorene – splittelse innad i islam	50
Det latinske Levanten.....	51
Det latinske kongedømmet Jerusalem (1095–1187)	53
Det andre korstoget (1145–1149)	55

Fra skanse til skanse (1187-1291)	57
Det tredje korstoget (1187-1192)	57
Det fjerde korstoget (1198-1204)	59
Det femte korstoget (1217-1229)	62
De to korstogene til kong Ludvig IX av Frankrike	65
Mamelukkene og Akkos fall i 1291	67
Korstog og <i>Reconquista</i> på Den iberiske halvøya	69
Iberia som en korstogsarena	71
Fullføringen av <i>Reconquista</i>	73
Korstogene i Baltikum	74
Jomfru Marias arveland	75
Det andre korstoget og Baltikum	76
Skandinaviske korstog i Østersjøen	78
Den tyske orden og ordensstatene	80
Kjetterkorstogene	83
Barnekorstoget og andre populære korstogsuttrykk	87
Korstog mot jøder?	89
De politiske korstogene	90
Korstog mot mongolene	92
Korstog i senmiddelalderen	94
Vil du lese mer?	96

Kapittel 3

Hvem var korsfarerne?	99
Korstogenes sosiale strukturer	100
Nettverk – familie, slekt og geografi	101
Adelsmenn og deres hushold	103
Riddere og annet militært personell	105
Sosialt press?	106
Konger på korstog	107
Ikke-adelige korsfarere	110
Håndverkere og andre spesialister	110
Urbane fellesskap	112
«Fattige» og kriminelle korsfarere?	115
Kvinner på korstog	117
Dronninger på korstog	120
Kvinner i strid?	121
Geistlige	123

De militære ordenene.....	126
Vil du lese mer?	129

Kapittel 4

Hvordan foregikk et korstog?	131
Forkynnelse og rekruttering.....	131
Offentlige forsamlinger.....	134
Korstogspredikanter og korstogsmanualer.....	136
Finansiering.....	137
Fra privat til offentlig finansiering	138
Skattlegging av geistlige og jøder	141
Organisering og forberedelser	144
Reiseruter	147
Landeveien.....	148
Sjøveien.....	150
Uten mat og drikke ...	152
Vil du lese mer?	155

Kapittel 5

Hvilken rolle har korstogene spilt etter middelalderen?	157
Den moralske fortellingen	158
Den romantiske fortellingen	160
Den politiske fortellingen	162
Den post-koloniale fortellingen og de nye korstogene	165
Korstogene etter 11. september 2001	169
Vil du lese mer?	172

Litteraturliste	173
Kilder	173
Sekundærlitteratur.....	175

Stikkord	185
-----------------------	-----

Innledning

27. november 1095 talte pave Urban II (r.1088–1099) til en stor forsamling på et kirkekonsil i Clermont i Auvergne-regionen sentralt i Frankrike. Flesteparten av tilhørerne denne novemberdagen var franske geistlige, som hadde deltatt på et kirkemøte hvor det var blitt diskutert hvordan den franske kirken kunne reformeres i henhold til den kirkelige reformbevegelsens program. I tillegg hadde de drøftet hvorvidt ekskommunikasjonen mot den franske kongen for bigami skulle opprettholdes. På konsilet deltok også enkelte langveisfarende biskoper og abbeder fra spanske og tyske områder sammen med utsendinger fra noen av de mektigste adelsmennene i Frankrike. Det hadde nemlig gått rykter om at noe stort var i gjære. Pågangen av personer som ville høre pavens tale hadde vært så stor at arrangementet var blitt flyttet ut fra katedralen i Clermont til et nærliggende jorde, slik at alle skulle få plass.

- ◀ Det såkalte London psalterkartet (British Library Ms 2861), er et verdenskart (*mappa mundi*) fra omkring 1260. Kartet er orientert øst-vest og ikke nord-sør, slik moderne kart er. Foruten geografisk informasjon, inneholder kartet også bibelske fortellinger (eks. Adam og Eva) og er satt innenfor en frelseshistorisk ramme med Kristus øverst i øst (legg merke til globen i hånden). I midten av kartet – og verden – finner vi Jerusalem.

Ifølge et av øyenvitnene som var til stede ved Clermont denne dagen, en fransk munk ved navn Robert, innledet Urban talen sin med å fortelle om rystende nyheter fra øst:

Det er kommet alvorlige rapporter fra Jerusalem og Konstantinopel (...) om et folk fra persernes kongedømme, et forbannet folk, et folk utstøtt av Gud (...) som har invadert de kristnes land og har massakrert dem med sverd, plyndring og brann. Enkelte har der ført bort i fangenskap til sitt eget land, mens andre har de drept på brutalt vis.¹

Urban beskrev deretter i grafiske detaljer om de mange overgrepene som de kristne og kirken i øst ble utsatt for:

[De] har rasert Guds kirker eller tatt dem i bruk til sin egen religions ritualer. De river ned altene, etter å ha tilgriset dem med sin avføring, og omskjærer kristne før de heller blodet enten over alteret eller i døpefonten. Når de føler for å utsette noen for en forferdelig smertefull død, kutter de opp magene gjennom navlene og tar ut enden på innvollene og binder dem til en stolpe. Deretter pisker de dem rundt stolpen til de har dratt ut innvollene sine og faller døde til bakken. [...] Hva kan jeg si om de avskyelige voldtektene av kvinner? [...] På hvis skuldre, om ikke deres, ligger oppgaven å hevne dette?

Deretter vendte paven seg mot tilhørerne. Han påpekte hvordan frankerne var Guds utvalgte folkeslag og formante dem om å følge Kristus' formaning: «Om noen vil følge etter meg, må han fornekte seg selv og ta sitt kors opp og følge meg» (Matt 16:24). Urban gikk deretter over til å oppfordre tilhørerne om å «ta veien til Den helige grav, kom dette landet til unnsetning og hersk over det selv. For dette landet, slik skriften sier: «flommer av melk og honning» [...]

1 *Historia Iherosolimitana*, 1. bok, kap. 1 (RHC Occ, III: 727–728).

Ta denne veien til frelse for deres synder, og vær sikker på den evige saligheten til det himmelske riket».

Urban tok til orde for en væpnet pilegrimsferd – noe helt nytt i kristendommens historie. Den hadde et todelt mål. For det første å komme den østlige kristenheten (*Christianitas*) til unnsetning, og for det det andre å befri Jerusalem og de hellige stedene. Som et symbol på deltakernes hengivenhet til denne ekspedisjonen skulle hver av dem sy et tøykors på sin høyre skulder. På sikt var det dette tøykorset som kom til å gi deltakerne i denne ekspedisjonen og liknende foretak, sitt karakteristiske navn, *crucesignati*, «de korsmerkede». Idet Urban avsluttet tale brøt folkemengden ut i spontane jubelbrøl og ropte taktfast i kor: *Deus vult! Deus vult!* («Gud vil det! Gud vil det!»).

På kort tid spredde nyheten om Urbans tale seg til alle hjørner av det kristne Europa. I tiden som fulgte, forlot tusenvis av kvinner og menn fra alle samfunnslag – fattige, rike, gamle, unge, friske og syke – sine hjem og la ut på den lange veien mot Jerusalem. Tallene er usikre og kilder fra middelalderen er notorisk problematiske å stole på når det gjelder slike overslag, men det er mulig at opp mot 100 000 mennesker kan ha forlatt sine hjem i Europa for å sette ut på den mer enn 3000 kilometer lange og farefulle vandringen østover mot Det hellige land.

Først tre år senere nådde de første korsfarerne Jerusalem, målet for reisen. Den lange vandringen gjennom ukjente områder, tidvis under umenneskelige forhold med hungersnød, epidemier, drepende varme, samt gjentatte trefninger med fiendtlige styrker, hadde redusert den store hæren til et sted mellom 10 000 og 15 000 korsfarere. Den 15. juli 1099 ble Jerusalems murer stormet. Det som fulgte, var en blodig massakre av byens jødiske og muslimske inn-

byggere. I etterkant har denne hendelsen blitt kalt for *Det første korstoget*.

Kildematerialet

Hvilke kilder har vi til historien om korstogene? Kildematerialet fra middelalderen som angår korstogene, er ganske enormt og omfatter et stort korpus av ulike kildetyper, både skriftlige og materielle. Det innebærer også at korstogsstudier er et svært tverrfaglig fagområde, som inkluderer forskere fra fagområder som historie, filologi, litteraturvitenskap, arkeologi, kunsthistorie, antropologi, religionsvitenskap og teologi. Det skriftlige kildematerialet omfatter mange forskjellige litterære sjangere: fra ulike narrative kilder (krøniker, annaler eller korte årsberetninger, biografier og legender), dokumentariske kilder (pavelige korstogsbuller, brev, instruksjoner og eiendomstransaksjoner), men også andre former for tekst (pamfletter, polemiske tekster, hagiografier, traktater og håndbøker), til mer lyriske uttrykk (dikt eller *chansons*, sanger og liturgiske tekster). Korstogsideologien og den sterke minnekulturen som vokste fram rundt korstogene, kom også til uttrykk i både den materielle (arkitektur, skulpturer, bilder eller gjenstander) og ikke-materielle kulturen (seremonier, ritualer og liturgi).

Mål og mening

Få fenomener fra europeisk middelalderhistorie er like kontroversielle og omdiskutert som korstogene. Mens holdningene til korstogene i middelalderen stort sett var entydig positive, har reaksjonene i etterkant vært delt: fra positiv beundring til moralsk fordømmelse.

Korstogene har både vært framholdt som et eksempel til etterfølgelse, men også som en pervertering av religionen. Begrepet «kors-tog» har dessuten fått en alternativ betydning i dagligtalen, der det er blitt tømt for sitt opprinnelige religiøse innhold og snarere blir brukt som en referanse til en hvilken som helst god sak.

Denne boka har som mål å gi leseren en bedre forståelse av hva korstogene i middelalderen egentlig var, men også av den sentrale rollen korstog har spilt – og til dels fortsatt spiller – i europeisk historie. Men hvorfor skal vi bry oss korstogene i dag? For det første spilte korstogene en viktig rolle i forholdet mellom middelalderens Europa og nærliggende sivilisasjoner, slik som både det bysantinske riket og den islamske verden. I tillegg har det også preget forholdet mellom ulike kristne trossamfunn, samt kristendommens forhold til de andre, store abrahamittiske religionene, slik som jødedom og islam. For det andre fungerer korstogene, på grunn av fenomenets kompleksitet og langvarige eksistens, som et prisme: Korstogene er en innfallsvinkel til svært mange aspekter ved samfunnslivet – politisk, kulturelt, religiøst og økonomisk – og således en nøkkel for å forstå middelalderens Europa.

For et norsk publikum er dessuten en slik bok et viktig supplement. Det er svært få bøker om korstogene på norsk eller om norske forbindelser til korstogene. Generelt har norsk historieskrivning om middelalderen i stor grad fokusert på aspekter ved den indre politiske konsolideringen av riket, slik som rikssamlings- og statsdannelsesprosesser. I den nasjonale fortellingen som tok form på 1800-tallet, passet korstogene – både som et internasjonalt og pavelig autorisert fenomen – dårlig inn i det nasjonalstatlige byggeprosjektet. Heller ikke senere historikere har viet korstogene nevneverdig stor interesse. Det er derfor et håp at denne boka kan inspirere til økt nysgjerrighet og mer forskning.

Strukturen i boka

Boka er delt inn i fem kapitler som fokuserer på ulike aspekter knyttet til hva korstogene i middelalderen egentlig var, og hvordan synet på fenomenet har endret seg etter middelalderen. Det første kapitlet innledes med det overordnede spørsmålet: «Hva var korstogene?» Det andre kapitlet ser nærmere på fenomenet i tid og rom: «Når og hvor var korstogene?» – mens det tredje kapitlet ser nærmere på dem som deltok på korstogene: «Hvem var korsfarerne?» I det fjerde kapitlet er fokuset på de organisatoriske og logistiske aspektene, der spørsmålet er: «Hvordan foregikk et korstog?» I det femte og avsluttende kapitlet, diskuteres korstogenes resepsjonshistorie, fra middelalderen til i dag, der spørsmålet er: «Hvilken rolle har korstogene spilt etter middelalderen?»

Hovedfokuset er på de store utviklingstrekkene og korstogenes betydning innenfor middelalderens politiske, religiøse, kulturelle og økonomiske kulturer. Det innebærer at perspektivet stort sett er generaliserende med enkelte individuelle eksempler for å synliggjøre allmenne tendenser. For leseren som ønsker å gå mer i dybden på ulike temaer, er hvert kapittel utstyrt med henvisninger til relevante kilder og forskningslitteratur.

Nummereringen av korstogene i åtte (eller ni) «hovedkorstog» har lenge vært kritisert for å være en anakronisme (se nedenfor). Innledningen av de større kampanjene etter nummer, ble i all hovedsak først gjort av historikere i etterkant av middelalderen. Nummereringen er likevel så innarbeidet, både i den historiografiske tradisjonen og litteraturen, at jeg har valgt å bruke den. Når det gjelder navneformer, er det store variasjoner i stavemåte både i kildene fra middelalderen, men også i den internasjonale forskningslitteraturen. Jeg har i stor grad valgt å bruke de variantene av navn og steder som er mest utbredt på norsk. Det vil f.eks. si at ‘Vilhelm’ er foretrukket framfor ‘William’.

mens det for liknende vis også gjelder 'Alfons' framfor 'Alfonso' eller 'Baldvin' framfor 'Balduin' eller 'Baudouin'. For stedsnavn gjelder det samme, slik at 'Akko' er valgt framfor 'Acre' eller 'Akka'.

سیدان و لشکر در این جنگ
 و لشکر و سواران و پیاده
 و لشکر و سواران و پیاده
 و لشکر و سواران و پیاده

و لشکر و سواران و پیاده
 و لشکر و سواران و پیاده
 و لشکر و سواران و پیاده
 و لشکر و سواران و پیاده

Inhier Samuel Saulen quem secreto unxerat. coram omni populo ungit in Regem.
 et cum summa laude ipse samuel quam populus sacrificavit.

KAPITTEL 1

Hva var korstogene?

Det heter seg gjerne at hvis noe «ser ut som en and, svømmer som en and og kvekker som en and, så er det mest sannsynlig en and». Men for studiet av korstogene er ikke slikt sunt bondevett nok til hverken å forstå eller definere dette historiske fenomenet. I hovedsak var korstog en form for kristen, hellig krigføring, og den generelle oppfatningen mange nok sitter med i dag, er at korstogene var en serie med kriger som ble utkjempet mellom kristne og muslimer i middelalderen. Problemet med denne enkle forståelsen er at den i altfor stor grad forenkler fenomenet. Korstog var noe langt mer enn *bare* en religionskrig mellom kristendommen og islam, mellom *korstog* og *jihad*. Korstogene var ikke starten på en «sivilisasjonskrig», og heller ikke den første konflikten mellom kristendommen og islam.

Både i geografisk og kronologisk forstand strekker korstogenes historie seg over enorme avstander i tid og rom. I mer enn fem hundre år dominerte korstogsbevegelsen det kristne åndslivet og mentaliteten i Europa og den spilte således en sentral rolle i utviklingen av en kristen identitet i middelalderen. Korstog ble utkjempet i Midt-østen, Nord-Afrika, Middelhavet, Den iberiske halvøya, Baltikum, Øst-Europa, Balkan, England, Italia, Skandinavia, og kom i tidlig

- ◀ Slagscene fra den såkalte Korsfarerbibelen (også kjent som både Morgan- eller Maciejowski-bibelen), et illustrert fransk håndskrift av Bibelen fra 1240-årene. Motivet viser hendelser fra Det gamle testamentet, men kunstneren har framstilt krigerne i typisk klesdrakter og stridsutrustning for 1200-tallet.

nytid også til «Den nye verden» med den europeiske oppdagelsen og erobringen av Amerika. I perioden fra 1095 til langt ut på 1600-tallet, var det knapt et tidspunkt hvor det ikke var et korstog et eller annet sted i verden. Korstog ble autorisert mot et bredt spekter av ulike grupper, slik som muslimer, ortodokse kristne, skismatikere, mongoler, og pavemaktens politiske fiender. Det ble aldri utstedt et offisielt korstog mot jøder, men likevel ble den jødiske minoriteten i Europa i stor grad berørt av korstogene; ofte resulterte korstog i *pogromer* (russisk for «ødeleggelse») mot jødiske samfunn rundt om i Europa. Direkte eller indirekte var korstogene et fenomen som nær sagt berørte alle mennesker som levde i Europa i denne lange perioden.

Med tanke på den enorme betydningen korstogene har i Europas historie gjennom hele middelalderen, er det paradoksalt nok svært vanskelig å gi et enkelt svar på hva korstogene egentlig var. Faktisk er ikke engang historikere som arbeider innenfor korstogsstudier, enige om en felles definisjon av fenomenet. Uenigheten skyldes i stor grad fraværet av et entydig korstogsbegrep i kildematerialet fra middelalderen. Det var først nok så sent i korstogenes historie at mer spesifikke begrep dukket opp (se nedenfor), mens de moderne begrepene, som *crusade* eller *korstog*, ble vanlige å bruke først lenge etter middelalderen.

En ny vei til frelse

Korstog representerte et nytt og radikalt alternativ innenfor det kristne åndslivet på slutten av 1000-tallet, noe som også ble kommentert i samtiden. Den franske abbeden og korstogshistorikeren, Guibert av Nogent (†1125) skrev i sin historie om Det første korstoget at «Gud har i vår tid innstiftet hellig krig, slik at krigere og de som følger etter dem [...] har fått en ny vei til frelse».² Korstog var en symbiose av flere kristne tradisjoner og praksiser. En forening av

2 *Gesta Dei per Francos*, 1. bok, kap. 1. (RHC Occ, IV: 124).